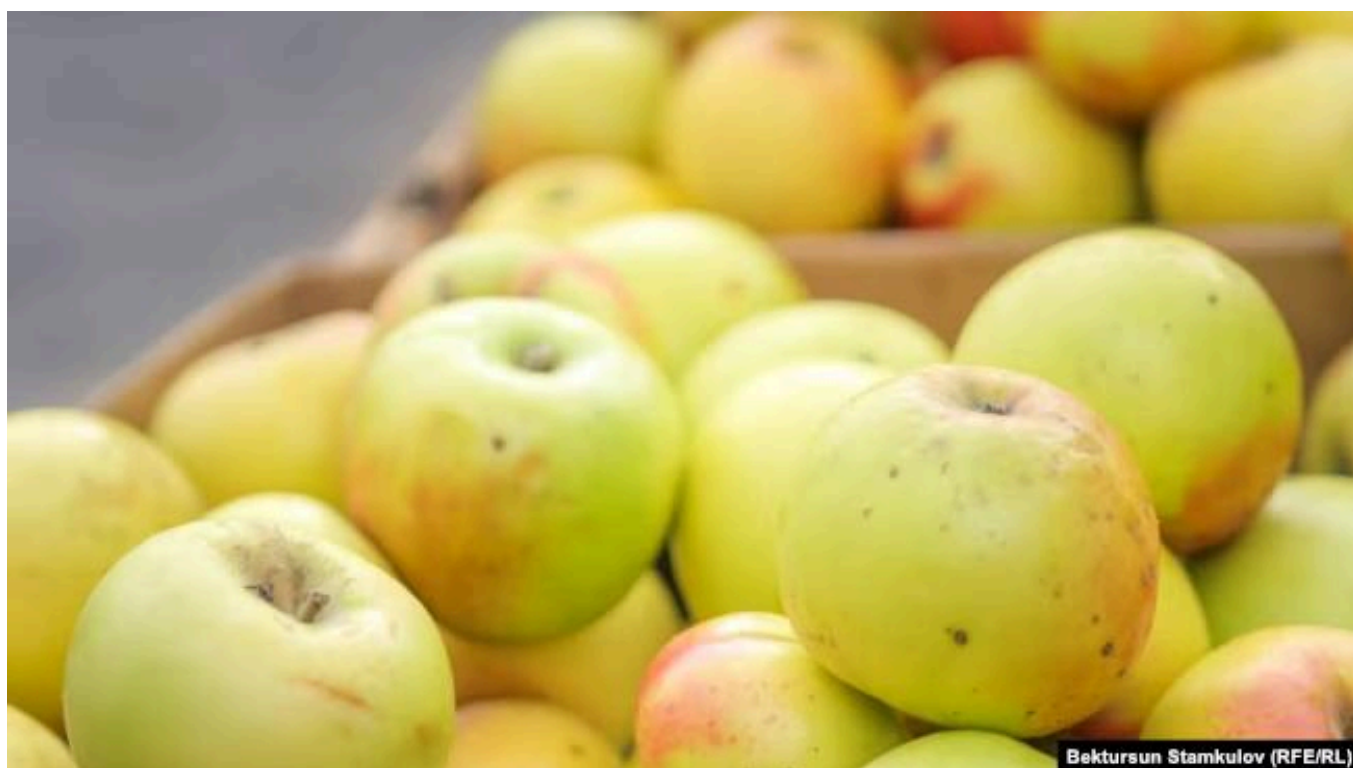

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ

Алма мен пістеден қалай миллион табуға болады?

18 қазан 2026 жыл, 11:41

Bektursun Stankulov (RFE/RL)

Алма мен пістеден қалай миллион табуға болады? Алманың жабайы сорттары жойылып бара жатыр ма? Алма мен өрік қашан мол өнім береді? Азаттықтың Қырғыз қызметі ғалым, ауыл шаруашылығы маманы, кәсіпкер Медербек Жанбаевпен сұхбат құрып, осы және өзге сұрақтар төңірегінде әңгемелесті. Сұхбатты ышамдап беріп отырмыз.

ҚҰЛПЫНАЙ ӨСІРУ НЕГЕ СӘНГЕ АЙНАЛДЫ?

- Медербек мырза, сіз, бау-бақша саласында көп кеңес беріп келесіз. Байқасаңыз, соңғы жылдары Қырғызстанда құлпынай отырғызатындар саны артқан сияқты. Сіздің ойыңызша, бұл дұрыс қадам ба?

Медербек Жанбаев

- Иә, байқағаныңыздай, соңғы жылдары құлпынай өсіру сәнге айналды. Себебі қарапайым - тез ақша табу. Алма отырғызсаңыз, төрт-бес жыл күтуіңіз керек, ал құлпынай отырғызсаңыз, инвестицияңызды тез ақтайсыз. Бізде біреудің соңынан еру әдеті бар. Біреу құлпынай өсіре аламын немесе қой өсіре аламын десе, алдын ала ойланбай және маманмен кеңеспей жұмыс істей бастайды. Сүйтіп шығындары ақталмай күйіп кетеді.

Былтыр құлпынайдың бір келісі 80-100 сомға (қазіргі бағам бойынша 410-500 теңге) сатылды. Көптеген фермер көшеттерді әкелген компанияларға наразы болды. Биыл құлпынай қымбаттап, бір келісі 300-450 сомға (1800-2300 теңге) дейін көтерілді. Ресей мен Қазақстанға экспорт жақсы болды.

Құлпынай - топырақ талғамайтын өсімдік. Ол мол өнім береді, әсіресе тау бөктерінде және қоңыржай аймақтарда. Ыстық климатта арнайы торлар орнатылып, көлеңкеде өсіреді. Жидектер жинау және сату тиімді болмауы мүмкін. Сондықтан біз мұздатылған экспортқа назар аударып, тоңазытқыш қоймаларды көбірек салуымыз керек.

- Егер барлығы құлпынай отырғызса, алма мен өрікке не болады?

- Қырғызстанда әзірге, алма жеткілікті. Барлық аймақта көшеттерді жарнама ретінде сатып жатыр. Өріктер тек кейбір аймақтарда ғана отырғызылады. Бағбандар негізінен ерте пісетін сорттарға назар аударып отыр. Дегенмен көршілес елдермен салыстырғанда бізде өрік аз.

Мысалы, Өзбекстан өрік өндіруден әлемде жетекші елге айналды. Қазір ол Түркиядан кейінгі екінші орында. Біз де сол жолмен жүруіміз керек.

Баткен және Ыстықкөл облыстарында негізінен ескі әдіспен отырғызылып, тұқымнан өсірілген өрік ағаштары көп. Олар кеңінен орналастырылған және өнімділігі төмен. Жағдайды одан сайын ушықтыратын нәрсе – олар көктемде ерте гүлдейді, ал кейбір жылдары аяздан зақымданып, жеміс бермейді.

Бұл мәселені басқа көшеттерге телу арқылы шешуге болады. Myrobolan 29С көшеті қысқа және екі-үш жылдан кейін жеміс бере бастайды. Импорттық көшеттердің жемістерінде қант мөлшері аз және олар өте тәтті емес. Егер біз оны Баткеннің кандек (кандак), мирсаджали (мирсанджали), исфарак және Ыстықкөлдің краснощеки сорттарына телу арқылы өріктен гектарына 1-2 миллион сом кіріс табуға болады.

Егер біз Ыстықкөлдің айналасын жасыл желекпен толтырсақ, аймақта жауын-шашын мөлшері артады және жемістен ақша таба аламыз. Біз тек суару суын тиімді пайдалануымыз керек. Мүмкіндігінше, тамшылатып суару жүйесін енгізу қажет.

"КЕЙБІР АЛМАЛАРЫМЫЗ ӘЛЕМДЕ КЕЗДЕСПЕЙДІ"

- Қазір алма көшеттері импортталып жатыр. Бұл жергілікті сорттардың жоғалуына түрті болмай ма?

- Қырғызстан, Қазақстан сияқты, алманың отаны. Жалалабад облысында Қара-Алма орманы бар. Онда жергілікті алма сорттары өседі. Негізінен, бізде әлемнің басқа бөліктерінде кездеспейтін *Malus kirghisorum* (қырғыз жабайы алмасы) алмасының екі-үш түрі бар. Басқа елдер оларды енді ғана импорттап, селекцияға қосуы мүмкін. Сонымен қатар, бізде бұрын Қырымнан импортталған симиренко (жасыл түсті қысқы алма сорты) және кандил (Қырымда шыққан көне алма сорты, жемісі ұзынша, шам тәрізді пішінімен ерекшеленеді.) алмасының шағын өндірісі бар.

Әлемде алманың шамамен 10 мың түрі бар. Олардың тек 50-ге жуығы ғана коммерциялық мақсатта өсіріледі. Соңғы жылдары біз алма көшеттерін АҚШ-тан, Еуропадан, Австралиядан және Жапониядан импорттап келеміз. Олардың жартысы жеміс беріп, жартысы жеміс бермейтін жағдайлар болды.

Өз сорттарымызды сақтап, оларды телу арқылы пайдалана алсақ жақсы болар еді. Қара-Су ауданының Шералы ауылында бұрын сирек кездесетін сорттар өсетін үлкен алма бағы болған. Кейінірек адамдар бақшаны бөліп алды, енді ағаштар қалмады.

Егер мемлекет мүдделі болса, біз мұндай құнды генетикалық материалды сақтауымыз керек. Егер біз оны жоғалтсақ, ол қалпына келтірілмеуі мүмкін.

Екіншіден, бұл саланы зерттейтін ғалымдарымыз аз. Жастарды ғылымға қызықтыру және тарту үшін қаражат қажет.

ПІСТЕ БАҒБАНДЫ БАЙЫТА МА?

- Сіз фисташканың пайдасы туралы жиі айтасыз. Қырғызстанда фисташка дәндерінен жасалған «Дубай шоколады» екі-үш жыл бұрын қатты жарнамаланған болатын. Фисташка егістіктерін ұлғайту арқылы ақша табуға бола ма?

Пісте фестивалі. Жалалабад.

- Мен Түркияда 7,5 жыл оқыдым, жаңғақ пен фисташка бойынша докторлық диссертация қорғадым. Мен онда оқып жүргенде қырғыз фермерлері көшет сұрады. Содан кейін Газиантептегі фисташка зерттеу орталығынан сұрағанымда, олар көшеттерді шетелге сатпайтынын айтты. Америка, Түркия және Иран – пісте өндірісі бойынша әлемдік көшбасшылар. Олардың өзінде онға жуық сорт бар, ал Иранда шамамен 70 түрі бар. Дегенмен, Иран да пісте көшеттерін экспорттауға рұқсат бермейді.

Біздің пісте мен жаңғақ генотиптеріміз олардан кем емес, тіпті олардан асып түседі. Дегенмен, бізде пісте сорттары тіркелген жоқ. Біз өз сорттарымызды жақсартуға күш салуымыз керек.

Өздеріңіз білетіндей, әлемде климат өзгеріп жатыр. Бұрын қоңыржай деп саналатын жерлерде қарбыз пісе бастады. Күн ыстық болған кезде біз фермерлердің су үшін таласып жатқанын көреміз. Фисташкалар құрғақшылыққа төзімді өсімдік. Олардың тамыры алты-жеті метрге жетуі мүмкін, ал кейбір ғылыми деректер бойынша олар 40 метрге жетуі мүмкін. Бір пісте ағашы 25 килограммға дейін өнім береді. Өздеріңіз білетіндей, қазір бір килограмм пісте 1-1,5 мың сомға сатылады.

Қырғызстанда мал да, адам да аяғы баспаған, ештеңе өспейтін боз адырлар өте көп. Біз сол бос жерлерге құрғақшылыққа төзімді пісте немесе бадам отырғызуды бастауымыз керек. Ыстықкөл мен Нарынның салқын аймақтарында грек жаңғағын отырғыза аламыз.

Ыстықкөлдiң Балықшы және Шолпан-Ата аймақтарында пісте өсіре аламыз. Жеміс толық піспеуі мүмкін, бірақ оның жасыл эссенциясын бақлаваға, шоколадқа және торттарға қосу үшін сатып алатын адамдар болады.

НАРЫНДА ГРЕК ЖАҢҒАҒЫН ӨСІРУГЕ БОЛА МА?

- Жаңғақ туралы айтыңыз, бізде ерекше Арыстанбап орманы бар. Бұл аймақты жақсы білетіндер орманның көп мөлшерде жиналатын жаңғақтарға байланысты сиреп бара жатқанын айтады...

- Мен Ош облысы, Өзген ауданының Қызыл тау және Доңыз тау ауылдарында докторлық зерттеу жүргіздім. 2020-2023 жылдың күзінде жидектерді жинау үшін бірнеше рет бардым. Көктемде фенологиялық фазаларды зерттеу үшін бірнеше рет бардым.

Біздегі жаңғақтарды Түркия сатып алатын. Соңғы жылдары келісімшарттар бұзылып, жаңғақ бағасы әртүрлі себептермен төмендеді. Жалдау ақысын ақтамағандықтан және бағасы жақсы болмағандықтан жинамайтындар бар. Сондықтан мен сіздің айтқаныңызбен келіспеймін.

Орманды зерттеп жүргенде, жапырақтарының астынан жиналмаған көптеген жаңғақтарды көрдім. Кеміргіштер оларды жерде жатқан күйінде жейді, ал артылғанынан жаңа өскіндер шығады. Жаңғақ қар кеш еріген тау беткейлерінде және ылғалды жерлерде мол өседі. Ол су мен қара топырақты жақсы көреді. Тасты, құрғақ беткейлерді пісте мен бадам сияқты бұталар алып жатыр.

Жаңғақ орманын кесіп тастаған адамдар болды, біз сол жерде зиянкестерді көрдік. Бірақ жалпы алғанда, ол жақсы жағдайда болды. Біз жаңғақ орманын агротуризм үшін де пайдалана аламыз. Өйткені ол бай генетикалық ресурс. Қатты немесе жұмсақ қабықты, ерте немесе кеш пісетін және зиянкестерге төзімді әртүрлі жаңғақ түрлері бар. Егер біз оларды будандастырсақ және жоғары сапалы сорттарды шығарсақ, одан тек ақша тауып қана қоймай, қоршаған ортаға да пайда әкелеміз.

Арыстанбап жаңғақ орманының жалпы ауданы 600 мың гектар, ал таза жаңғақ егістігінің ауданы 55-60 мың гектар екенін мақтан тұтамыз. Бізде соншама байлық бар, өнім бар, шикізат жеткілікті, бірақ біз одан пайда таба алмай жатырмыз.

- Жаңғақтарды басқа аймақтарда өсіруге бола ма?

- Әрине. Тек кейбір аймақтарда күзде және ерте көктемде үсік болады. Жаңғақ - топырақ аздап жылынса оянып, суық түссе қатып қалатын өсімдік. Сондықтан біз кеш оянатын сорттарды дамытуымыз керек.

АГРОТУРИЗМ ДЕГЕН НЕ?

-Бау-бақша өсірумен айналыспас бұрын, сарапшылармен кеңесіп, ғылымға сүйеніп әрекет етуіміз керек емес пе?

- Егер кәсіпкердің бағын «Титаник» деп елестетсек, оны мұздыққа соғылмай, баратын жеріне қауіпсіз жеткізе алатын капитан білімді маман болуы керек. Неліктен аумағы Нарын облысындай үлкен Нидерланды ауылшаруашылық өнімдерін экспорттауда АҚШ-тан кейін екінші орында? Өйткені олардың ауыл шаруашылығы министрлігі ғылым мен кәсіпкерлік арасындағы көпір болып табылады, екеуін де қолдайды. Олар экономикасын ғылымға негіздей алғандықтан, ауыл шаруашылығы саласында қиындықтарға тап болды. Біздің елімізде кейбір бағбандар бізге келіп, өз бетінше кеңес сұрайды. Мен бір-екі шаруашылыққа кеңес беремін.

- Сіз агротуризм туралы айттыңыз, оны қалай жүзеге асыруға болады?

- Қалада экологиялық проблема өткір, стресс көп. Қарбалас пен шудан шаршаған адам тыныш жерге барып, табиғат аясында демалғысы келеді. Адамдар жазда Ыстықкөлге барады. Қазір Балықшыдан бастап дала құнарсызданып барады. Біз сол жерге құрғақшылыққа төзімді жүзім отырғыза аламыз. Жидектерін сатып, ақша таба аламыз. Қалаған адам ақша төлеп, өздері жинай алады. Немесе сол жерде демалып, суретке түсе алады. Лаванда отырғызып, туристерге көрсетіп, ақша табуға болады.

Жаңғақ орманы да сондай. Онда ескі ағаштар бар, ал Баткенде ұзақ жылдар бойы өсіп келе жатқан өрік бақтары бар. Біз олардың жанында тек жеміс теріп қана қоймай, демалуға жағдай жасай аламыз.

(Азаттықтың Қырғыз қызметінің мақаласы)

Айдар

ЖАЛПЫ АРХИВ

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ